
Stjepan
BALOBAN

KRŠĆANSKA
SOLIDARNOST
I HRVATSKI
DOMOVINSKI
RAT
(1999.)

Opće je uvjerenje da je za vrijeme hrvatskog Domovinskog rata solidarnost, a posebno kršćanska solidarnost bila na različite načine trajno prisutna u Hrvatskoj. Bili smo svjedoci različitih oblika solidarnosti, od jedinstvenosti u obrani Domovine, preko solidarnosti u različitim oblicima materijalnog pomaganja izbjeglicama i prognanicima do molitvene solidarnosti za ugrožene kojih je bilo na stotine tisuća. Nakon određenog vremenskog razmaka potrebno je analizirati značenje i važnost solidarnosti i kršćanske solidarnosti u hrvatskom Domovinskom ratu. Ovdje se ograničavamo na kršćansku solidarnost, svjesni da je u hrvatskom Domovinskom ratu bila na djelu sveopća solidarnost hrvatskog naroda. Kršćansku solidarnost obrađujemo u odnosu na razumijevanje pojma solidarnosti uopće, njegov razvoj i posebno njegovo značenje u socijalnom nauku Crkve. To je sadržaj prve točke.

Drugo važno pitanje jesu različiti oblici kršćanske solidarnosti u hrvatskom Domovinskom ratu. O toj tematici raspravlja se u drugoj i trećoj točki. Postoji više pisanih izvješća i prikaza koji daju svojevrsnu sliku oblika solidarnosti i kršćanske solidarnosti u hrvatskom Domovinskom ratu.¹ Nažalost, do danas nemamo cjelovitog prikaza brojnih aktivnosti krš-

ćana i Crkve u Hrvatskoj i u inozemstvu, bilo da je riječ o pojedincima i obiteljima koje su širom otvarale svoje domove potrebnima ili da je riječ o župama i Caritasu. Veoma je važno da se taj cjeloviti prikaz što prije načini, jer se brojni važni događaji mogu brzo zaboraviti. Ovaj kratki prikaz nema namjeru dati zaokruženu sliku kršćanske solidarnosti u hrvatskom Domovinskom ratu. Stavljajući naglasak na neke važne događaje, on želi biti poticaj za daljnja, cjelovitija i opsežnija istraživanja.

Solidarnost i kršćanska solidarnost

Solidarnost je pojam o kojem se u posljednjim desetljećima sve više govori i koji, u modernom svijetu ispunjenom različitim oblicima nesolidarnosti, zadobiva sve veće značenje. Taj se pojam upotrebljava u različitim kontekstima i s različitim sadržajima. Pojam solidarnosti susrećemo u filozofskim raspravama i izričajima religioznih vođa, među sindikatima, u političkim govorima i programima stranaka. Postoji opasnost da inflacija upotrebe pojma solidarnost utječe na gubljenje specifičnog sadržaja samog pojma. S druge strane, u svijetu se sve više primjećuje pomanjkanje spremnosti na solidarnost s potrebnima, oštećenima u razvoju, strancima, manjinama kao i onima koji drukčije misle. Polazeći od takve pretpostavke, u Austriji je *Ludwig-Boltzmann-Institut* proveo istraživanje o uzrocima i razlozima tog opasnog razvoja nesolidarnosti. Autori, pod vodstvom Paula Michaela Zulehnera, su objavili knjigu pod nazivom *Solidarnost. Opredjeljenje za gubitnike modernizacije* u kojoj se na različite načine pretresa shvaćanje pojma

solidarnosti u austrijskom društvu te pokazuje da upravo religija i Crkva imaju veliko značenje za širenje solidarnosti u modernom društvu.²

Poziv na opću svjetsku solidarnost u vremenu globalizacije 1991. godine u svojem *Apealu* upućuju dva poznata znanstvenika, Alexander King i Bertrand Schneider, koji su u ime *Rimskog kluba* (Club of Rome) načinili izvještaj o položaju čovječanstva pod nazivom *Globalna revolucija* (Die Globale Revolution).³

Pojam solidarnosti (lat. solidum = cio, opći, čitav; fran. solidarité) pojavio se u francuskom socijalnom okružju u XIX. stoljeću. Od toga vremena raste potreba za točnijim određenjem pojma solidarnosti, osobito među njemačkim katoličkim krugovima u kojima se sredinom XIX. stoljeća snažno razvija socijalna dimenzija kršćanstva.⁴ Preko njih pojam solidarnosti ulazi u socijalni nauk Crkve u kojem se udomljava i doživljava postupni razvoj u toj mjeri da u socijalnim enciklikama pape Ivana Pavla II. solidarnost zauzima središnje mjesto.⁵ Prema tome, u Crkvi i u teologiji raspravlja se o značenju pojma solidarnosti i posebno o njegovim kršćanskim obilježjima.

Danas postoje različiti pristupi pojmu solidarnosti: antropološki, društveno-gospodarski, biblijsko-teološki i etičko-moralni.⁶ Za nas je zanimljiv etičko-moralni oblik solidarnosti koji se povezuje uz pravednost i ljubav. Solidarnost postaje privilegirano mjesto kršćanske ljubavi (agape) i zajedničkog zauzimanja za dobro čovjeka. Pod etičko-moralnim oblikom tri su značajke solidarnosti: a) kao preduvjet pravednosti i ljubavi, solidarnost je čvrsto opre-

djeljenje: zauzeti se za “opće dobro”; b) solidarnost nosi u sebi oznaku čvrste odgovornosti u odnosu na društvene i političke strukture. Ona tako postaje kriterij razlikovanja “struktura grijeha”; c) kao kršćanska krepost solidarnost se ne iscrpljuje u izvršenju pravednosti, već je nadilazi. U ta tri oblika može se promatrati i kršćanska solidarnost u hrvatskom Domovinskom ratu, tj. odnos prema “općem dobru”, odnos prema društvenim i političkim strukturama i konkretni postupci u pomoći potrebnima koji su često nadilazili općenito shvaćene oblike pravednosti.

Solidarnost je usko povezana uz dva druga načela socijalnog nauka Crkve, tj. uz načelo općeg dobra i načelo supsidijarnosti, što se moglo vidjeti i u hrvatskom Domovinskom ratu. Solidarnost je sva usmjerena na opće dobro. To je njezino temeljno opredjeljenje. Način na koji se u suvremenom svijetu ostvaruje solidarnost jest načelo supsidijarnosti, tj. svaka instancija u društvu je odgovorna i slobodna obavljati svoju zadaću. To znači da viša instancija omogućava slobodu i autonomnost nižoj instanciji, a niža instancija odgovorno preuzima zadaće za opće dobro koje su u njezinoj kompetenciji.

Stoga u suvremenom društvu postoje različite vrste solidarnosti: osobna solidarnost, obiteljska solidarnost, gospodarska solidarnost, radnička solidarnost, solidarnost vlastita dobrovoljnim društvima, solidarnost političkih institucija i međunarodna solidarnost.⁷

Tumačeći pojam solidarnosti, Ivan Pavao II. polazi od svijesti *uzajamnosti* između ljudi i nacija kao moralne kategorije koja treba određivati odnose u suvremenom svijetu. Uzajam-

nost je moguće prakticirati pomoću solidarnosti i to solidarnosti kao moralnog i socijalnog ponašanja, kao “vrline”. Solidarnost nije, kaže Ivan Pavao II., “osjećaj neke neodređene sućuti ili površnog ganuća zbog patnji tolikih ljudi, bliskih ili udaljenih. Naprotiv, to je *čvrsta i postojana odlučnost* zauzeti se za *opće dobro*, to jest za dobro svih i svakoga, jer *svi* smo mi uistinu za *sve* odgovorni”.⁸ Solidarnost se povezuje uz opće dobro i ona za Papu na neki način postaje misao vodilja u međuljudskim i uopće u društvenim odnosima, jer Papa kaže: “*Opus solidaritatis pax* – mir je plod solidarnosti”.⁹ Kao unutarnji stav solidarnost je kršćanska krepost koja u svjetlu vjere poprima “*specifično kršćanske* razmjere posvemašnje dobrohotnosti, praštanja i pomirenja”.¹⁰ Proizlazi da je za čovjeka kršćanina, prema tome i kršćane katolike u Hrvatskoj, solidarnost temeljno usmjerenje njihova života i uopće djelovanja. Stoga možemo govoriti o kršćanskoj solidarnosti u hrvatskom Domovinskom ratu koja se očitovala na razne načine i u različitim oblicima.

Obrana domovine – poziv na kršćansku solidarnost

Odnos prema ratu i miru ima u kršćanstvu svoju dugačku povijest. Drugi vatikanski koncil (1962.–1965.) se također pozabavio tim pitanjem. U veoma važnom dokumentu, *Pastoralnoj konstituciji o Crkvi u suvremenom svijetu*, promiče i zauzima se za mir, osuđuje rat kao rješavanje sukoba, ali dopušta obrambeni rat.¹¹ Kršćani se pozivaju da se odgajaju za mir i da rade za mir u svijetu. Stoga su i predstavnici Crkve u Hrvata, biskupi i svećenici, u svojim nastupima, propovijedima i na vjeronauku po-

ticali i odgajali kršćane za mir i mirotvorstvo. Godine 1991. Hrvatskoj je nametnut rat. Kršćani Hrvati, kao dionici mirotvornog mentaliteta, našli su se na početku rata pred teškim pitanjima: kako postupati u ratu uopće i posebno, kako se odnositi prema napadaču i kako opravdati upotrebu oružja?

S druge strane, kršćanska solidarnost jasno od kršćana traži zaštitu općeg dobra, u ovom slučaju obranu domovine.

Povezanost između kršćanske solidarnosti i općeg dobra, tj. obrane domovine je snažno na djelu početkom i tijekom hrvatskog Domovinskog rata. Ovdje nas zanima posebno početak hrvatskog Domovinskog rata u kojem je za kršćane Hrvate bilo puno pitanja etičke i vjerske naravi na koje su tražili odgovore.

Kršćani su dobivali odgovore od predstavnika Crkve.

Tako teolozi objašnjavaju pitanja rata i mira i osobito se bave odgovorom na pitanje ponašanja u ratu.¹² To čine preko novina i časopisa,¹³ ali i u pripremanju kateheza za vjeronauk mladeži i studenata.¹⁴ Predstavnici Crkve, biskupi, svećenici, redovnici traže po različitim aktivnostima kršćansku solidarnost i u svijetu, među kolegama po struci i zanimanju.

Upućuju se dopisi i apeli na razne adrese u svijetu. Spomenimo tako *Apel* Katoličkog bogoslovnog fakulteta, upućen u studenome 1991. godine državicima raznih zemalja u svijetu i nekim važnijim institucijama za pomoć Hrvatskoj.¹⁵

Svećenici u župama i redovnici u samostanima to čine na njima moguć način. To je područje koje, nažalost, nije dovoljno istraženo i moglo bi se dogoditi da se izgubi u zaboravu.

Kao primjer djelovanja Crkve u tom vremenu uzmimo zagrebačkog nadbiskupa kardinala Franju Kuharića, čije su se utemeljene riječi i postupci rado slušali, ali i poštovali ne samo u crkvama nego i među građanstvom, i civilima i borcima na ratištu. Ovdje se donose tek neki važniji događaji iz nastupa i propovijedi koji daju naslutiti koliko važnu ulogu je u hrvatskom Domovinskom ratu imala Crkva i kardinal Kuharić.¹⁶

U djelovanju, proglasima i propovijedima zagrebačkog nadbiskupa prevladava molitva i razna nastojanja za mir. Govoreći o miru, kardinal Kuharić misli na pravedan mir i na pravdu koja ide zajedno s mirom. Početkom 1991. godine, kada je Hrvatskoj zaprijetio sukob, u njoj je 27. siječnja proglašena *Nedjelja molitve za mir i pravdu*. Tom je prigodom u zagrebačkoj katedrali kardinal Kuharić rekao: “Uvjereni smo da za mir mole svi ljudi koji vjeruju u Boga i priznaju ga svjetlom i darovateljem mira. Dijelili smo zabrinutost i tešku odgovornost s hrvatskim Vrhovništvom i molitvom smo podržali sve napore da se spriječi najveća nesreća i da se poštenim dijalogom otkloni opasnost za tolike nevine žrtve, za našu slobodu i mir”.¹⁷

U vremenu kada Hrvatskoj prijeti ratni sukob, zagrebački nadbiskup se pita: “Gdje mi to živimo? U kojem mi to vremenu živimo? Kakva je to civilizacija koja dopušta takva nasilja? Što je to u čovjeku da mrzi drugoga, otiima tuđe, razara i ubija?”¹⁸

U srpnju 1991. godine kardinal Kuharić se iznova pita zašto se na hrvatskom tlu ratuje te kaže: “Crkva je odgajala hrvatski narod Evanđeljem da bude mirotvoran i da bude mirono-

san, da nikada ne osvaja tuđe i da sa svakim živi u miru i poštovanju, bez obzira na nacionalnu, vjersku ili političku pripadnost... Zašto se onda uskraćuje tom narodu mir? Zašto se napada njegova zakonita sloboda? Zašto on ne bi smio živjeti na svojem tlu, u svojoj domovini u miru, u miru sa svima?”¹⁹ Mi, kaže kardinal, “najodlučnije odbacujemo svaku mržnju i svaki osjećaj osvete. I onda kada zakoniti branitelji brane slobodu, nije to mržnja i ne smije ih nositi mržnja. Nije to osveta i ne smije ih nositi osveta”.²⁰

Drugi kolovoza 1991. godine kardinal Kuharić objavljuje proglas uz blagdan Velike Gospe u kojem poziva kršćane katolike na različite oblike kršćanske solidarnosti u odnosu na tešku situaciju u kojoj se nalazimo:

“... neka se jednom tjedno slavi misa za teško stanje u kojem se nalazimo; neka se svakog petka obavi sat klanjanja pred presvetim; neka se svaki dan prije euharistijskog slavlja moli krunica; neka se u vjerničkim obiteljima moli krunica. U tom proglasu stoji da su hrvatski biskupi odlučili da blagdan Velike Gospe bude u cijeloj domovini blagdan sveopće molitve za mir i obraćenje. S jedne strane, to je proglas na molitvenu solidarnost. S druge strane, zagrebački nadbiskup izriče zahvalnost svim osobama i ustanovama koje dobro čine i olakšavaju nevolju nasiljem pogođenih.”²¹

Neke misli i riječi zagrebačkog nadbiskupa imale su poseban odjek i ostale su u pamćenju hrvatskog naroda. Među te svakako ulazi i propovijed u Mariji Bistrici, 15. kolovoza 1991. godine. Na blagdan Velike Gospe te 1991. godine, koji je u Hrvatskoj posvećen *molitvi za mir i obraćenje*, kardinal Kuharić govori o

bogoljublju koje je nužno i čovjekoljublje, a čovjekoljublje je i rodoljublje. Tom prigodom izgovara riječi koje će imati odjeka: “Naše rodoljublje je kršćansko. Stoga ponavljam ono što sam kazao nedavno u Petrinji: ako je moj protivnik spalio moju kuću, ja neću zapaliti njegovu! Ako je razorio moju crkvu, ja neću ni dirnuti njegovu, dapače, čuvat ću je. Ako je napustio svoj dom, ja neću ni igle uzeti iz njegova! Ako je ubio moga oca, brata, sestru, ja neću vratiti istom mjerom nego ću poštivati život njegova oca, brata, sina, sestre!... To moraju biti naša načela”.²²

Na početku rata u Hrvatskoj zagrebački nadbiskup ima jasno viđenje obrane domovine i načina kako se ona treba činiti.

Na misi za mir, 8. rujna 1991. godine, kardinal Kuharić govori o opravdanosti obrane domovine. “Zakonita obrana domovine, obitelji, slobode pravo je i dužnost, moralni čin, ali ta obrana ne smije nikada prijeći zakonitost na štetu dostojanstva i prava drugoga, ta obrana ne smije nikada prijeći u mržnju i osvetu”.²³

U *Poruci za ratni listopad* 1991. godine, zagrebački nadbiskup govori o svjetlu koje se pojavljuje u mraku rata. To su bezbrojni dobročinitelji u domovini i u svijetu. Riječ je o humanitarnoj i molitvenoj solidarnosti u koju se uz Hrvate uključuju i drugi narodi.²⁴ A početkom studenoga 1991. godine kardinal Kuharić govori o različitim oblicima solidarnosti: liječnici i bolničko osoblje na prvim borbenim linijama, branitelji, izloženi smrti; pokret dobrote među iseljenicima u raznim dijelovima svijeta...²⁵

Veliko područje kršćanske solidarnosti očitalo se u pomoći preko Caritasa, i onih iz drugih zemalja svijeta i domaćih caritasa. Poseban oblik pomoći jest pomoć kršćana u inozemstvu.

*Crkva u domovini*²⁶

Različite su bile aktivnosti Caritasa.²⁷ U samom početku agresije na Hrvatsku Središnji odbor Caritasa BK povezo se s hrvatskim župama i misijama u iseljeništvu u organiziranju novčane i materijalne pomoći. Stupio je u kontakt s međunarodnim humanitarnim organizacijama i s njima surađivao.

Svi (nad)biskupijski caritasi, a zatim i sve veći broj novoosnovanih župnih caritasa organizirali su različite vrste pomoći: dijeljenje hrane, odjeće, higijenskih materijala i drugih veoma potrebnih stvari.²⁸

S jedne strane i najvećim dijelom, pomoć se dobiva iz inozemstva i ta se pomoć preko Caritasa raspodjeljuje u Hrvatskoj. S druge strane, kršćanska solidarnost se vidi u prikupljanju pomoći domaćih ljudi.

Ovdje ne možemo opisati veoma široku djelatnost hrvatskog Caritasa, od onih uobičajenih poslova raspodjele humanitarne pomoći do posebnih oblika pomoći, osobito u koordinaciji s pojedinim caritasima iz drugih zemalja: obnova kuća, kumstva, sudjelovanje na međunarodnim susretima o izbjeglicama i prognanicima, primanje stranih delegacija i drugo. Tu su još i brojne aktivnosti dijecezanskih caritasa koji se upravo u ratu razvijaju.

Posebnu ulogu među (nad)biskupijskim caritasima odigrao je *Caritas zagrebačke nadbisku-*

pije koji je jedini imao već izgrađene osnovne strukture, jer je djelovao u Zagrebu od 60-ih godina našega stoljeća. Nabrojimo neke od brojnih njegovih aktivnosti: distribucija materijalne pomoći prognanicima, izbjeglicama i socijalno ugroženim osobama, smještaj dječih žrtava rata, smještaj žena i djece u nevolji, smještaj brojnih obitelji, uglavnom prognanika i izbjeglica, obiteljsko savjetovalište namijenjeno rješavanju nematerijalnih problema prognanika i izbjeglica, skrb o ženama i djevojkama koje su doživjele razna nasilja i traume...²⁹

Posebno je zanimljiv rad župnih caritasa koji su se počeli osnivati početkom rata. Tako je dekretom zagrebačkog nadbiskupa, kardinala Franje Kuharića, od 6. prosinca 1990. godine počelo osnivanje župnih caritasa.³⁰ Velik broj župnih caritasa djelovao je samo za vrijeme rata. Nažalost, rad tih župnih caritasa nije do danas istražen i cjelovito zabilježen. Bit će prava šteta ako taj rad otiđe u “zaborav prošlosti”.

U djelovanju i radu Caritasa u Hrvatskoj je došla do izražaja prije svega solidarnost i kršćanska solidarnost drugih naroda, ali i kršćanska solidarnost hrvatskog naroda u onoj mjeri u kojoj je to u tim teškim uvjetima bilo moguće.

Osim Caritasa postojali su i tzv. “paralelni caritasi”, tj. redovničke karitativne ustanove, posebno franjevačke,³¹ razna udruženja poput “Kapi dobrote”, niz inicijativa, poput “Prijatelji Međugorja”, do raznih oblika pomoći u različitim klubovima.³²

Kršćani u inozemstvu

Poseban oblik pomoći dolazio je od Hrvata kršćana koji žive i zaposleni su u inozemstvu.

Ravnatelj hrvatske inozemne pastve, mons. Vladimir Stanković, kaže: “Uistinu, mreža od 192 hrvatske župe i misije diljem svijeta bila je organizacijski dosta dobro pripravljena da prije bilo kojeg Caritasa i bilo koje humanitarne organizacije ili privatne akcije, u samom početku srpske agresije na Hrvatsku organizirano započne pomagati Domovinu u novcu, sanitetskom materijalu i lijekovima, u hrani, higijenskim stvarima, obući i odjeći i na mnogo drugih načina”.³³

To su bili razni oblici pomoći: skupljanje novca po misijama za biskupijske caritase u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, kamioni humanitarne pomoći koji su skupljani u katoličkim misijama, na samom početku rata slanje medicinske opreme potrebne za ratište: lijekovi, razni sanitetski materijal, ambulanta kola i dr. Bit će i ovdje velika šteta, ali i nepravda učinjena hrvatskim katoličkim misijama u svijetu, ako se svi ti podaci ne skupe na jedno mjesto i zabilježe za povijest.

Umjesto zaključka

Sasvim je sigurno da je solidarnost općenito, i kršćanska solidarnost posebno, bila na djelu u hrvatskom Domovinskom ratu. To je bio “opći pokret solidarnosti” za opće dobro, tj. za obranu domovine. Opravdano se danas postavlja pitanje: je li solidarnost i kršćanska solidarnost nakon rata u krizi? Situacija u svijetu, osobito u ovo vrijeme globalizacije, govori u prilog “opcije za solidarnost”, i o “potrebi solidarnosti”.

Mi u Hrvatskoj imamo veliko iskustvo solidarnosti i kršćanske solidarnosti iz hrvat-

skog Domovinskog rata. Hoće li to iskustvo završiti samo u “sjećanju” na “slavna vremena prošlosti”? I radi toga da se ne zaboravi, ali i radi naše budućnosti, potrebno je istraživati različite oblike solidarnosti i kršćanske solidarnosti u hrvatskom Domovinskom ratu. Držim da je naša obveza graditi “kulturu solidarnosti” u vrijeme mira i izgradnje novog hrvatskoga društva.

BILJEŠKE

- ¹ Usp. neke prikaze: *Prognanici i izbjeglice - briga Crkve*, Zbornik 33. Teološko-pastoralnog tjedna, u: Bogoslovska smotra LXIII (1993.), br. 3-4; J. KOSOR, *Dobar dan - ovdje hrvatski radio*, Biblioteka Posebna izdanja, Zagreb 1993.; K. BULIĆ I SURADNICI, *Zamagljena obzorja duše*. Svjedočenja o pastoralu prognanih i izbjeglih, Teovizija, Zagreb, 1994.; B. VULETA - R. ANIĆ, *Kultura solidarnosti*. U službi svijetu, u službi Spasitelju, Zagreb, 5.-7. lipnja 1997., Split 1997.; V. KOŠIĆ, *Župnik na prvoj crti*, Tonimir, Petrinja-Varaždinske Toplice 1999.
- ² Usp. P. M. ZULEHNER - H. DENZ - A. PELINKA - E. TALOS, *Solidarität. Option für die Modernisierungsverlierer*, Tyrolia, Innsbruck-Wien 1996.
- ³ Usp. *isto*, str. 17, bilj. 1. Club of Rome 1991., Die Globale Revolution, 11.
- ⁴ Za razvoj solidarnosti posebno je važan katolički stručnjak za gospodarska i socijalna pitanja H. Pesch (1854.-1926.) koji je predlagao kao katoličko gledanje na društvo “solidarizam” za razliku od kapitalizma i socijalizma. Ta ideja nije prošla, ali je pojam solidarnosti ušao u društveni nauk Crkve i ostao trajno prisutan i aktualan, usp. M. VALKOVIĆ, *Solidarnost i pravda kao temelj socijalne države*, u: Revija za socijalnu politiku 3 (1996.), br. 3-4, str. 218-219.
- ⁵ Usp. J. JELENIĆ, *Društvo i Crkva*, FTI, Zagreb, 1999., str. 187-209; R. ANIĆ, *Solidarnost u učenju Ivana Pavla II.*, u: B. VULETA - R. ANIĆ, *isto*, str. 123-153.
- ⁶ Usp. G. DE VIRGILIO, *Solidarietà*, u: Rivista di teologia morale, XXXII (1999.), br. 123, str. 442-446.
- ⁷ Usp. LA SOCIETÀ, *La solidarietà*. Minidossier per l'animazione, br. 28, ottobre/dicembre 1997., str. 14-16.

- ⁸ IVAN PAVAO II., *Sollicitudo rei socialis. Socijalna skrb*, u: SOCIJALNI DOKUMENTI CRKVE, M. VALKOVIĆ (uredio), *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, KS Koncil 3, Zagreb, 1991., br. 38, str. 606.
- ⁹ *Isto*, br. 39, str. 608.
- ¹⁰ *Isto*, br. 40, str. 608.
- ¹¹ Usp. *Pastoralna konstitucija "Gaudium et spes" o Crkvi u suvremenom svijetu*, u: II VATIKANSKI KONCIL, *Dokumenti*. Latinski i hrvatski, KS, Zagreb, 1970., br. 77-82.
- ¹² *Prognanici i izbjeglice - briga Crkve*, Zbornik 33. Teološko-pastoralnog tjedna...
- ¹³ Usp. samo neke: D. ŠIMUNDŽA, *Bezumnost osvajačkog rata i borba za mir u Hrvatskoj*, u: Crkva u svijetu, XXVI (1991.), br. 4, str. 225-229; S. BALOBAN, *Solidarnost - put prema istinskom miru*, u: Glas Koncila XXX (1991.), br. 37, str. 4; ISTI, *Moralno ponašanje kršćana u ratnim prilikama*, u: Glas Koncila XXX (1991.), br. 39, str. 4; ISTI, *Zauzimanje Katoličke Crkve u Hrvata za stradanja konkretnog čovjeka*, u: Crkva u svijetu, XXVIII (1993.), br. 1, str. 54-62.
- ¹⁴ Usp. J. BALOBAN (uredio), *Kršćansko ponašanje i djelovanje u ratnoj i poratnoj situaciji*, Katehetski priručnici, Katehetski ured - Glas Koncila, Zagreb, 1993. U predgovoru knjige, koja sadrži kateheze studentima i radničkoj mladeži u Hrvatskoj, čitamo: "Kršćansko ponašanje i djelovanje ne relativizira se ni u ratnoj ni u poratnoj situaciji. Štoviše, u takvim situacijama samo se još povećava kršćaninova odgovornost i solidarnosti", usp. J. BALOBAN, *Predgovor*, u: *isto*, str. 2.
- ¹⁵ To je *Apel* od 23. 11. 1991., u: *Arhiv Katoličkog bogoslovnog fakulteta*, br. 1747/91.
- ¹⁶ Ovdje se služimo knjigom koja sadrži najvažnije poruke, propovijedi i apele kardinala Kuharića od 1988. do 1994. godine, usp. KARDINAL FRANJO KUHARIĆ, *Mir je djelo pravde*. Poruke, propovijedi i apeli 1988.-1994., Glas Koncila, Zagreb, 1999.
- ¹⁷ *Isto*, str. 97.
- ¹⁸ *Propovijed u misi za poginule*, Zagrebačka katedrala, 5. srpnja 1991., u: *isto*, str. 140.
- ¹⁹ *Propovijed na 260. zavjetnom hodočašću grada Zagreba*, Marija Bistrica, 14. srpnja 1991., u: *isto*, str. 146-146.
- ²⁰ *Isto*, str. 149.
- ²¹ Usp. *Proglas uz blagdan Velike Gospe*, Zagreb, 2. kolovoza 1991., u: *isto*, str. 155-156.

- ²² *Propovijed na misi Velike Gospe*, Marija Bistrica, 15. kolovoza 1991., u: *isto*, str. 162.
- ²³ *Propovijed na misi za mir, 8. rujna 1991. godine*, u: *isto*, str. 168. Tog dana, 8. rujna 1991. godine, na poziv pape Ivana Pavla II., u Katoličkoj crkvi u cijelome svijetu molilo se za mir u Hrvatskoj. Tako se istina o hrvatskom Domovinskom ratu širila po čitavome svijetu.
- ²⁴ *Poruka za ratni listopad*, Zagreb, 22. rujna 1991., u: *isto*, str. 185.
- ²⁵ Usp. *Propovijed na 25. obljetnicu župe, Savski Gaj*, 3. studenoga 1991., u: *isto*, str. 196.
- ²⁶ Usp. V. STANKOVIĆ, *Caritas u zbrinjavanju prognanika i izbjeglica*, u: Bogoslovska smotra LXIII (1993.), br. 3–4, str. 407; usp. također J. BRAJŠA, *Djelotvorna ljubav Caritasu i Crkve prema žrtvama rata od 1991. do danas*, u: Z. ŠEPAROVIĆ, (uredio), *Hrvatski žrtvoslov. Zbornik radova Prvog hrvatskog žrtvoslovnog kongresa*, Zagreb, 1998., str. 441–448.
- ²⁷ Veliko područje kršćanske solidarnosti bilo je djelovanje Caritasu, i *hrvatskog Caritasu* i (nad)biskupijskih i župskih caritasa. Nešto od brojnih aktivnosti može se pronaći u “Hrvatskom Caritasu”, *Informativnom listiću*, a kasnije *Listu Caritasu*, koji je počeo izlaziti 1993. godine. Ipak, to veliko područje kršćanske solidarnosti trebalo bi što prije istražiti, zabilježiti i tako “oteti” zaboravu.
- ²⁸ Usp. V. STANKOVIĆ, *isto*, str. 408.
- ²⁹ Usp. J. BRAJŠA, *isto*.
- ³⁰ Usp. *isto*, str. 441.
- ³¹ Usp. L. OREČ, *Solidarnost na djelu. Organizirana skrb franjevačkih zajednica za ljude pogođene Domovinskim ratom*, u: B. VULETA – R. ANIĆ, *isto*, str. 169–193. To je veoma zanimljiv prikaz različitih oblika aktivnosti u pomoći drugima u franjevačkim zajednicama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.
- ³² Usp. V. STANKOVIĆ, *isto*, str. 411–412.
- ³³ Usp. V. STANKOVIĆ, *Pomoć naših misija ratom razorenoj domovini*, predavanje održano na Pastoralnom sastanku svećenika i pastoralnih djelatnika iz Europe “Re-evangelizacija u dijaspori”, Poreč, 11–15. 04. 1994., u: Arhiv “Hrvatske inozemne pastve”.